

ЛОГОР НА БАЊИЦИ

Одмах по уласку окупатора у нашу земљу, априла 1941 године, издајници наших народа који су ступили у службу непријатељу — заједно са њим, основали су, на месту где су некад биле коњичке касарне — логор на Бањици, који је постао ужас и страва за све који су слушали шта се у његовим мрачним собама одиграло са ухваћеним борцима за слободу.

Кроз Бањички логор прошло је хиљаде — хиљаде ухваћених бораца за слободу, људи и жена. Мало је остало живих, већина је стрељана.

Ова забелешка је један од докумената. Писана је уочи стрељања једне групе жена. Ништа ту није измишљено. Све је ту записано крвљу, онако како се догађај одигравао. Ту нема сентименталности. Смрти се гледало у очи реално свакога дана. Данас сам на реду за стрељање ја, сутра ћеш бити ти на реду за стрељање. Никад ниједна суза није пала. Песма се приликом одвођења на стрељање орила. Песмом се пркосило смрти и непријатељу.

Извођене су везане ланцима на стрељање младе девојке, скоро деца, — још су им тела красиле ђачке кецеље, још су им се плетенице виле низ леђа. Било је ту младих студенткиња, младих радница и сељанки, младих лекарки, правница, професора и старица — мајки.

Мало је остало живих. Али и оно што је остало довољно је да исприча страшну одисеју о томе: како су живеле те младе девојке, младе жене и старице — мајке у кући ужаса и смрти — Бањици. Како су претучене, гладне, голе и босе, стојички подносиле све тегобе тешког тамновања. Како су помагале једна другој, слале оскудну храну из једне собе у другу. Како су се и под

оваквим условима радовале децјим цртежима и писмима писаним њиховим ручицама, а који су били убачени у пакетима. Како су се радовале свакој доброј вести која би ма на који начин продрла у логор.

Овде у логору се чекала свакога часа смрт а ипак чекала се и слобода. И под оваквим условима нисмо клонуле, иако нас је смрт свакодневно косила. И смрти и непријатељу смо пркосиле.

И ево где маја месеца 1943 године у соби бр. 13 у подруму Бањичког логора у 5 часова по подне водимо човечанске разговоре — разговарамо о смрти а у интимним мислима чекамо слободу.

И ево где другарица, која извиђа на прозору, јавља да су дошли камиони и донели ланце за везивање и спискове за стрељање. И само један тренутак и ми смо спремне на смрт. И опростиле смо се једна од друге топло, другарски. Ко зна која ће од нас у току ноћи бити одвојена за стрељање.

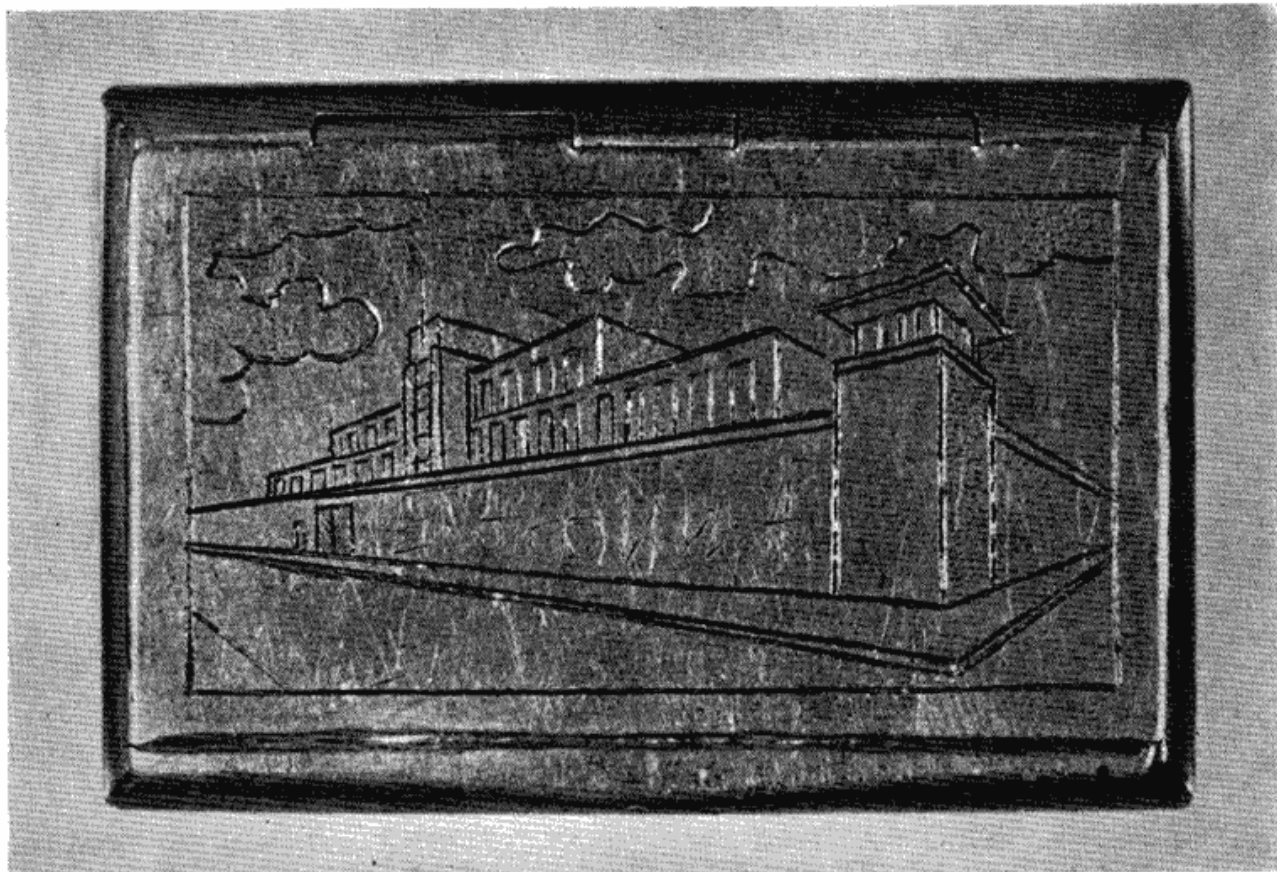
Завршени су поздрави и извршене поруке ако која остане жива, а онда се прешло на редован ток живота у соби.

Прича се о давно очекиваном месецу мају који је дошао и о сунцу, и о слободи. Прича се о друговима и борби — прича се о свему чега смо жељне.

Животе смо прежалиле. О животу се не прича.

Логор бањички је обавијен тамом. У њему влада мир. Spreма се страшна олуја. Лекар који обилази собе свакога дана, рекао је тихим гласом: „Данас је, децо, тежак дан“. Знамо шта то значи. Биће стрељање.

Опијавамо даље, послушкујемо. Ђука Динић јавља из средње собе: одвели су ноћас из наше собе цвет младости, одвели су 24 другарице. Са песмом су по-

Сл. 1 — Контуре логора на Бањици. Табакера од алуминијума на чијем је поклопцу Вукичевић, чиновник Народне банке, урезао контуре

шле. Ето их у соби бр. 10, још певају, све имају црвене машине у коси.

Ослушкујемо и распознајемо гласове милих и драгих другарица.

Ето целата и на нашим вратима. Лупају, отварају врата и изводе доста жена. Изводе и љубимицу наше собе, малу Бранку Динић.¹

Излази Бранка са осмехом на уснама и пркосним поздравом, одлазе и друге са осмехом и последњим здраво.

Ниједне сузе. Осмех на лицу краси ова млада бића. Везују их ланцима и ударају, ове младе девојке и жене певају и бацају паролe. Песмом пркосе

¹ Бранка Динић, рођ. 1915 год. у Крагујевцу. Чиновник поште у Књажевцу. Ухваћена у околини Књажевца 1942 год. Пре рата припадала покрету. Била у логору на Бањици до 1943 год. и одатле отерана на Јајинце и стрељана 1943 год.

смрти и непријатељу, кличу слободи и победи.

То су биле жене хероји. О њима, женама затвореницама из логора на Бањици, могли би читави томови књига да се напишу. Ово је само један детаљ о страдањима на Бањици.

Уочи једног стрељања

Налазимо се у соби бр. 13 у подруму бањичког логора 5 сати је по подне. Бранка лежи поред мене и прича ми о одласку у одред у околини Зајечара и Књажевца. Прича ми о одреду и људима у њему. О Љуби Нешићу,² о Ђорђу

² Љуба Нешић, студ. права из Зајечара. Рођен 1915 год. у Зајечару. Члан Окружног комитета Партије. Један од организатора устанка у Неготинском крају и Зајечару. Погинуо у борби у селу Сиколи код Зајечара крајем 1941 год. Народни херој

Симеоновићу³, о борбама око села Извора.

Бранка прича полако и освежава ликове тако интензивно да се стварно пред мојим очима ређају ликови и нижу догађаји један за другим од почетка стварања одреда па до Бранкиног хватања. Све ми изгледа, говори ми Бранка, да ја те људе нећу више видети.

Зашто питам је. Па ето ни сама не знам, али ми се тако нешто уврзло у главу, да ми изгледа да ће то бити тачно.

Ја причам о Јабланици — о старом оцу кога сам оставила у затвору у Лебанима, о браћи која се налазе у одреду — причам о демонстрацијама на факултету, о погибији Мирка Срзентића.⁴ Приче се надовезују једна за другом.

У једном моменту и Бранка и ја погледасмо собу. И остале жене су на својим местима, покривене ћебадима леже и причају полако, сем неких које се крећу по соби.

³ Симеоновић Борђе, правник из Зајечара. Исто тако један од организатора устанка у Зајечару и околини. Предратни члан КПЈ. Ухваћен у селу Подгору и обешен у Зајечару 27.IX.1941 год. Народни херој.

⁴ Мирко Срзентић, студент из Црне Горе. Родио се 1911 године. Убила га београдска полиција приликом студентских демонстрација на Правном факултету 1934 год.

⁵ Чланови „Теразиског колектива“:

Новка Вуксановић, правник из Лесковца. Позадински борац Јабланичког партизанског одреда од 1941 год. На илегалном раду ухваћена у Јабланици 1942 год. Била по затворима у Лебану, Лесковцу, Нишу, на Бањици у Београду и у конц. логорима: Освенциму-„Аушвицу“ и Равенсбрику.

Нада Чалић, студ. медицине. Рођена 1919 г. у Прњавору. Борац Шабачког одреда. Као рањена ухваћена и спроведена у логор на Бањици, а одатле у конц. логоре Аушвиц и Равенсбрик.

Роса Ножинић, учитељица из Добановаца. Илегално радила у Срему за покрет. Ухапшена 1943 год. Спроведена у логор на Бањици. Јуна 1944 год. отерана у конц. логоре Аушвиц и Равенсбрик.

Софија Станишић-„Соња“, студент из Ваљева. Борац Ваљевског партизанског одреда. Ухваћена 1942 године. Била у логору у Шапцу, затим на Бањици, а јуна 1944 г. отерана за конц. логоре Аушвиц и Равенсбрик.

Јованка Стојановић-„Бека“, ученица из Београда. Члан СКОЈ-а. Ухапшена на илегалном раду у Београду. Одведена у логор на Бањици, а одатле отерана за конц. логоре Аушвиц и Равенсбрик.

Роса из „Теразиског колектива“⁵ одваја храну из пакета за остале колективе, уз то одваја храну за мушке собе и болесне који леже у амбуланти. Данас је среда, дошли су пакети. Мало је пакета стигло данас у собу. Већина жена је из унутрашњости. Њихови нису могли да дођу и донесу храну. Роса се замислила, како ће извести деобу хране.

Мара Дудић⁶ разгледа мали цртеж рађен руком њеног сина или ћерке. У том цртежу њена сестра Ана⁷ увила је мало сира. Мислим, како се само Ана сетила да и тај дечји цртеж убади у пакет. Осмејак тихе среће због овог цртежа огледа се на Марином лицу.

Мила Караџић⁸ седи на своме уобичајеном месту крај врата, послушкује шта се у ходнику дешава и штрика.

Була⁹ је уморна са места и по претходном договору са својом заовом Саветом¹⁰ тражи да она лично прегледа свој пакет. Хоће Була да види да у хлебу

Олга Хицлова, чиновник из Београда. Илегално радила за НОП у Београду. Ухапшена 1943 год. у Београду. На Бањици остала до јуна 1944 год., а тада отерана за конц. логоре Аушвиц и Равенсбрик.

⁶ Мара Дудић, учитељица из Ваљева. Читава породица Дудић, која је родом из села Клинаца код Ваљева, учествовала је у борби против непријатеља. Два члана те породице: Драгојло Дудић и његов син Миша Дудић, погинули су у борби и за своје заслуге проглашени народним херојима. Мара је исто тако активно радила за НОП, и као таква ухапшена је и спроведена у логор на Бањици, где је остала до 1944 год. Сем ње у логор на Бањици су доведени и њена јетрва Стевка Дудић, њена ћерка Зора Дудић, учитељица, и њена свекрва и свекар — Вишња и Јован Дудић, људи од по 85 год. старости.

⁷ Ана Бабић, чиновник из Ваљева, је сестра Маре Дудић. Она је за време рата, док је њена сестра Мара била у логору, чувала њену малолетну децу и доносила јој пакете.

⁸ Мила Караџић, студ. филозофије из Петровца на Млави. Помагала је НОБ од 1941 год. Ухапшена на илегалном раду 1942 год. и доведена у логор на Бањици и ту остала до краја 1943 год.

⁹ Була Вујновић-Вучетић, учитељица из Чачка. Помагала НОБ од 1941 год. Ухапшена 1942 год. у селу Слатини код Чачка. Дотерана у логор на Бањици и ту остала до краја 1943 год.

¹⁰ Савета Вујновић, сељанка из околине Чачка. Заједно са својом снајом Булом помагала НОП и као таква ухапшена 1942 год.

Сл. 2 — Цртеж оловком Милоша Бајића-„Уче“, академског сликара: „Лекар са прскачем кибле обилази собе“

или нечем другом није скривена каква цедуља или цигарета. Већ неколико пута успели су њени укућани да у храну убаце цедуљу и цигаре. Али овога пута нема ништа.

Вука¹¹ по старом обичају стражари на последњем прозору који се налази крај кибле и осматра шта се дешава на капији логора — ко улази, ко излази из логора; да ли доводе нове затворенике. Гледам је како се све више пропиње на прозор, вири још више.

Дотерана у логор на Вањици и ту остала до краја 1943 год.

¹¹ Вука Живковић, ученица из Крушевца. Члан СКОЈ-а од 1941 год. У илегалном раду пала 1943 год. у Крушевцу. Дотерана у логор на Вањици где је остала до јуна 1944 год., када је отерана за конц. логоре Аушвиц и

Жене, говори Вука, већа врата логора се отварају, ево једног аутомобила, ево још једног и још једног.

Ђутите жене, уздрхталим гласом наставља Вука, из аутомобила излазе Драги Јовановић, Радан Грујичић, Бећаревић, Витас и још неки које не познајем.¹²

Гле(!) из кола скидају конопце и жице. Наздравље жене, ујутру ће бити опет одвођење на стрељање.

Ма погледај боље Вуко, можда ти се

Равенсбрик. Носилац је Партизанске споменице борца од 1941 год.

¹² Драги Јовановић, управник града Београда, Радан Грујић, Вошко Бећаревић, Витас, чиновници специјалне полиције — издајници народа, изроди који су мучили, батинали и убијали затворене борце за слободу своје земље. Учествовали су и у стрељању.

то само учинило. Викнуле су скоро све жене и пренуле се из причања.

Не, ово је сигурно, говори узбуђеним гласом Вука и полако силази са осматрачнице, видећете ноћас или изјутра кад почну да воде на стрељање. Никад цабе није дошла комисија у логор и то са конопцима.

Завладала је тренутна тишина. Одједном, као одговор на догађаје у логору, све жене су скочиле са својих места, дошле до средине собе, загрлиле се и запевале.

„Тиранине проклети, ми се не дамо, кроз борбу се челичимо и не клонемо”

После ове песме све смо се вратиле на своја места и соба са 100 жена затвореница добила је свој свакидашњи изглед, само са неким ишчекивањем.

У 7 часова увече пуштене смо на клозет. Пролазимо мрачним и узаним ходником, крадимнице завирујемо кроз кључаонице у мушке собе. Тамо је тишина. Значи, није им познато да је данас дошла комисија и донела спискове за стрељање и конопце.

Лупамо им на врата и саопштавамо ову вест. Одговарају нам да знају за ово, али да су толико навикли на овакве догађаје да их то више не узбуђује. Истина, жао им је живота, као и чињенице што неће дочекати победу за коју су се борили, али што мора бити нека буде.

И друге собе исто тако, знају само оно што и наша соба и ништа више.

¹³ Лала Н., жандарм-кључар у логору на Бањици. Тукао свакодневно затворенике и везивао их ланцима приликом вођења на стрељање.

¹⁴ Вука Динић, радница из Београда. Првоборац радничког покрета. На илегалном раду ухваћена у Београду. У полицији иако измрцварена и пребијена није рекла своје право име. Стрељана на Бањици 25.V.1943 год. под лажним именом Мирјана Обрадовић. Другарица Филипа Кљајића — Народног хероја, проглашена је за Народног хероја.

¹⁵ Јелена Ђетковић, радница. Првоборац радничког покрета. На илегалном раду ухваћена у Београду 1942 год. Пребијена и претучена у полицији. Изведена из логора на Бањици 15.V.1943 год. и стрељана. Народни херој.

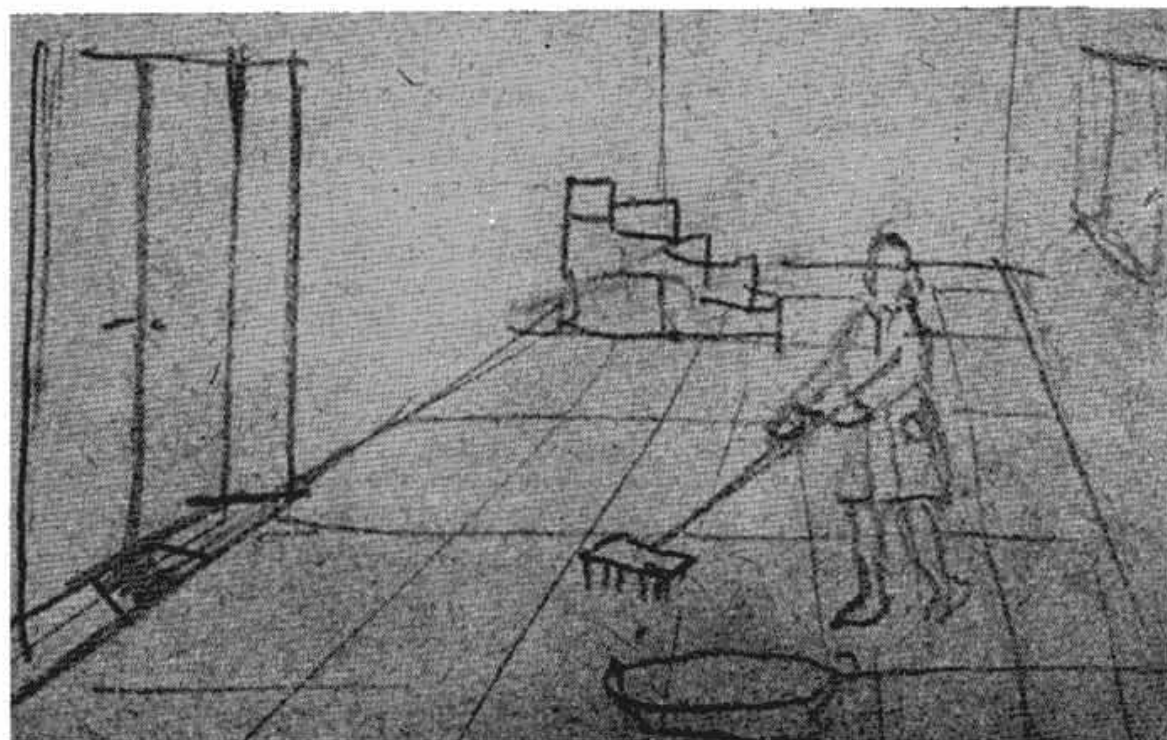
¹⁶ Кристина Ковачевић, радница из Београда. Ухваћена на илегалном раду у Про-

купљу 1942 год. Премлаћена у полицији у Прокупљу, затим спроведена у логор у Нишу, а одатле на Бањицу. Стрељана на Јајинцима 15.V.1943 год.

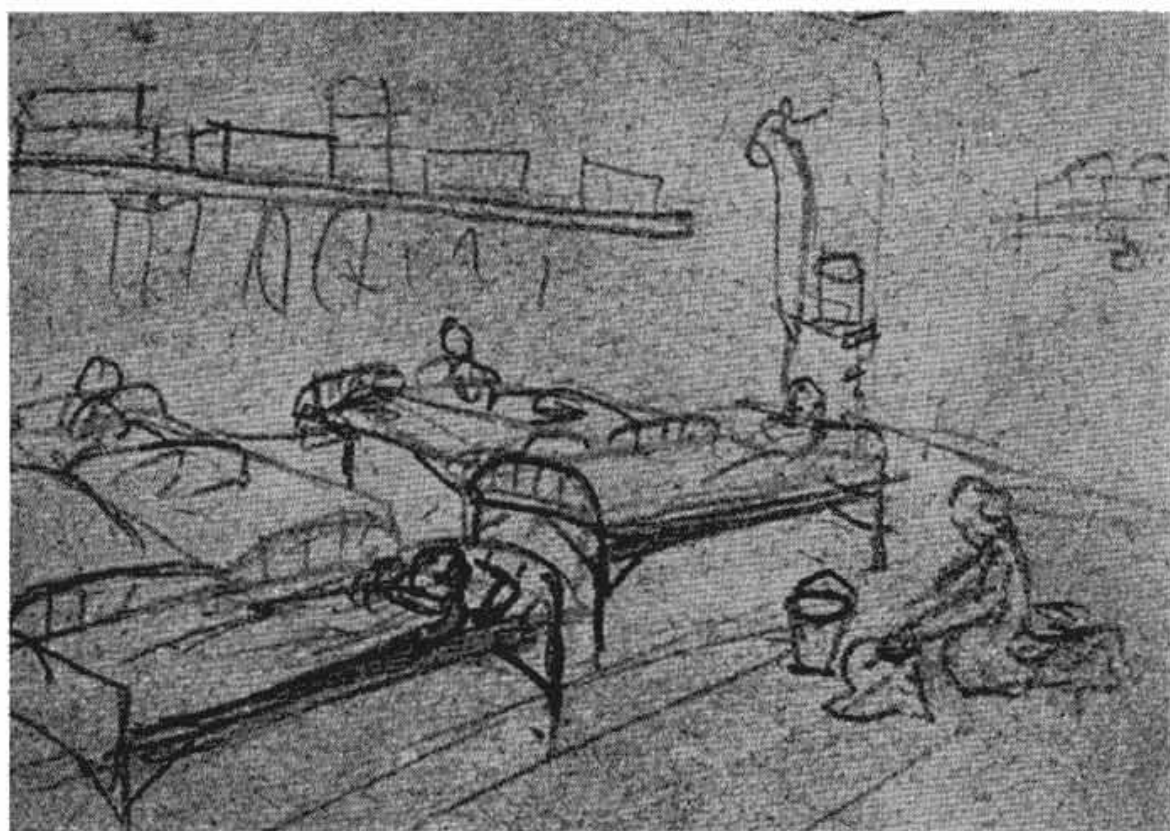
¹⁷ Дринка Павловић, учитељица. Ухваћена као првоборац у околини Куршумлије. Дотерана прво у полицију у Нишу, а одатле спроведена у логор на Бањици. Стрељана на Јајинцима 15.V.1943 год.

¹⁸ Нада и Вера Ђокић, учитељице из Чачка. На илегалном раду ухваћене у Београду. После страшних мука и батина спроведене у логор на Бањици. 15.V.1943 г од. стрељане на Јајинцима.

¹⁹ Славка Ђуричић-Ђурђевић, студент из Јагодине. Ухваћена на илегалном раду у Жагубици 1942 год. Спроведена у логор на Бањици. Стрељана 15.V.1943 године на Јајинцима.

Сл. 3 — Цртеж оловком Милоша Бајића-„Уче“: „Кажњеници рибају собу“

Сл. 4 — Цртеж оловком Милоша Бајића-„Уче“: „Амбуланта“

знајемо гласове, то је Јеленин глас, то Надин, то Верин... Ово је опет глас Наде Ђокић — глас моје вољене Наде. Песма из десетке је све живља, гласови све одлучнији. Другарице одређене за стрељање полазе на Јајинце пркосећи смрти и шаљући последње поздраве борби, друговима и домовини. Њихова песма крепи остале, даје потстрека, улива чврстину код осталих.

У дворишту никога. Ниједног слободњака да прође и реч да каже. И док смо ми, на свемогуће начине, својствено само нама логорашима покушавале да сазнамо кога су још извели и колико ће бити стрељано, чуо се глас кључара „у собу“.

У соби тајац. Очекујемо. Шта то свака од нас зна. Свака је свесна. Ниједна се не подаје тузи. Свесно су другарице пошле у борбу и чврсто подносе све.

И док ми ишчекујемо шта ће даље бити, дуж хладног и узаног ходника, чују се кораци и шкрипа. Већ су дру-

Сл. 5 — Цртеж оловком Милоша Бајића-„Уче“: „Изношење кибле“

Сл. 6 — Цртеж оловком Милоша Бајића-„Уче“: „Лекар кажњеник Жарко Фогарош обилази затвореничке собе“

гарице на вратима — извиђају. Јављају. Отворила су се врата собе бр. 12. Али нема вике — нема узвика. Излази брзо — спремај ствари. Поново шкрипа, поново кораци, отварају се врата собе бр. 16. Са врата наше другарице јављају. Ништа се у ходнику не чује, нема кораци, нема вике.

Одједном застој пред нашим вратима. Другарице су на својим местима. У соби мртва тишина. На нашим вратима подиже се тешко гвожђе, откључавају се врата. Унутра са страшном виком упада по злу познати кључар Лала и за њим доктор Пијаде.²⁰ Доктор Пијаде по обичају обилази собу сваког

²⁰ Др Пијаде Букић, лекар из Београда. Као Јеврејин ухапшен 1941 године. Спроведен у логор на Бањици, где је радио као кажњенички лекар све до средине 1943 год., када је напрасно умро.

јутра. Он је блед. Нема на његовом лицу оног тајанственог и милог осмејка, који ми тако добро знамо да протумачимо. „Децо, добро је све, не плашите се”, као да нам каже тај осмејак.

А јутрос, дубоке су боре начиниле траг на његовом лицу. Његове усне шапућу немо „Данас је, децо, тежак дан”. Ми већ знамо шта то значи. Довољно је то. Чекамо да доктор и кључар изиђу. Најзад смо саме у хладним подрумским зидинама Бањице.

Страшна је та прва језива тишина. Али то је само моменат. Онда се једна по једна од другарица почиње да спрема и полако прилази другарици с којом је најинтимнија и налаже јој „Знаш, ако мене одведу, гледај избаци напоље мојима цедуљу, да знају да сам стрељана. И знаш, поздрави их — реци им да сам храбро пала, јер ти и сама видиш, да се смрти ниједна од нас не боји, а то ће за њих бити утеха, да смо пале као људи.”

У соби на лицима свих другарица видиш одважност. Ниједна се не подаје тузи. Поруке су извршене, прелази се на редован ток живота у соби, песме, приче, дискусија по неком важном проблему и — ишчекивање, која је данас на реду за стрељање.

И док се у нашој соби прешло на редован ток затвореничког живота, дотле у дворишту бањичког логора, сваког минута пристижу све нови и нови камиони и блинде и воде на Јајинце. По ходницима одјекује бат корака и узвици „брже спремај ствари и излази напоље комунистичка рђо”. — И док једну групу свлаче у ходнику подрума, дотле они који су тај посао обавили, везаних руку позади ланцима, само у доњем вешу, боси пењу се у камионе и блинде. И док их стражари кундацима ударају, бацају

²¹ Вујковић, злогласни агент специјалне полиције, а доцније управник логора Бањице. Учествовао у свим мучењима и батинањима затвореника у полицији и логору на Бањици. Исто тако учествовао у свима стрељањима затвореника.

²² Кригер, Шваба из Инђије, помоћник управника логора. Крволок, убица који је свакодневно батинао и мучио затворенике. Учествовао у свим стрељањима затвореника.

пароле: „Живео СССР”, „Живели партизани, живела КПЈ”, певају песме, плују у лице крволоку и издајнику Вујковићу.²¹

Но, крволоци не врше одвођење на стрељање одједном из собе. Имају они свој метод за мучење — како они мисле да је то мучење. Упадају они за време одабирања за стрељање по десетак пута у собу, тражећи ту и ту, тога и тога, иако добро знају да се та другарица или тај друг налазе у другој соби.

Одједном, споља женски пискави повици „Живео-о-о-о, смрт фашизму крвавоме, победа је наша”. И док смо ми са напрегнутом пажњом слушале песму и пароле другарица, које су у том моменту изводили из десетке на стрељање, прекида нас јака лупа на вратима наше собе и улазак у собу Кригера,²² Швабе из Инђије. Са списком у руци улази Кригер у собу, да би му се кроз пар минута придружио и Вујковић са сатанским осмехом на лицу. И док би све другарице са рукама опуштеним низ тело стајале поред својих места, они би са списком пошли од једне до друге другарице, пред сваком би застали, загледали јој се дубоко у очи, као да би хтели да реше загонетку, плаши ли се та и како се осећа и ако су целати добро знали, да их свака гледа са пуно презира и мржње.

И тако би по три пута узастопце, са списком у руци, да се јасно види шта они носе, обишли све, па тек онда са пуно цинизма рекли „Нека се та и та спреми, наравно са стварима, ићи ће на рад”. Као да ми нисмо знале где прозване одлазе и као да у моменту кад би прозивали другарице за стрељање, нису споља долазили узвици другова.

Мала Бранка Динић, из Крагујевца, са осмехом на уснама, викнула је кад су је прозивали „Знамо где идемо, целати, смрти се не бојимо, наши другови ће нас осветити и добро знајте, победа је наша”. Моје ствари поделите другарицама које немају ништа, а вама драге моје другарице, „здрavo” и последњи пут нека забруји моја омиљена песма „Сини јарко са истока сунце”. Са песмом и ћушком у леђа изашла је мала Бранка. Изашле су и друге прозване на

стрељање. У соби мртва тишина. Као да је одлазак другарица однео нешто од нас што смо остале. Одвели су их — одвели. До пре пар минута ми смо заједно делиле последњу мрвицу, последње мисли и жеље биле су заједничке. У овом моменту изгледа нам као да се и наш живот расплинуо њиховим одласком. Изгледа нам, да су целати одвођењем наших другарица и другова откинули по један део тела нас самих. У соби је мртва тишина. А онда узвик „почаст“ и болни гласови певају „Ви падосте жртве...“ Ходницима логора одјекује и даље бат, и даље се чује школица и отварање врата, и даље воде.

На питање — докле ће да воде, нема одговора за сада. Али сутра — знаће се колико су данас одвели. Знаће се колико је живота данас пала — колико хранилаца, колико бораца, колико узданица, колико полета. Цифре сваког дана расту. У логору по мрачним и хладним собама живот и даље тече. Бројно стање у логору је скоро увек исто. Једне одводе, друге доводе, да би и њих одвели и друге довели. Физички клонеш, али духовно јачаш. Ова борба, патње, страдање, муке, челиче нас и тако очеличене живимо по мрачним собама очекујући слободу која нам ускоро долази усусрет.

LE CAMP DE BANJICA

N. VUKSANOVIĆ

Immédiatement après l'entrée des occupants dans notre pays, en Avril 1941, les traîtres de notre peuple qui étaient entrés au service des ennemis créèrent, avec eux, là où se trouvait autrefois des casernes de cavalerie, le camp de Banjica qui devint synonyme d'horreur et de terreur pour tous ceux qui avaient entendu parler de ce qui se passait dans ses salles sombres avec les combattants de liberté qui avaient été arrêtés.

Ce camp de Banjica vit ainsi passer des milliers et des milliers de tels partisans de la liberté, hommes et femmes. Peu d'entre eux sont restés en vie; la plupart ont été passés par les armes.

La présente note en est un document. Elle a été écrite à la veille de l'exécution d'un groupe de femmes. Rien n'y est inventé; tout a été écrit dans le sang, à mesure que les faits se déroulaient. Il n'y a là aucune sentimentalité. On y avait la mort sous les yeux chaque jour. Aujourd'hui c'est moi qui suis sur la liste de ceux qui doivent être fusillés, demain ce sera toi. Jamais on n'a vu couler une larme et c'est en chantant qu'on allait à l'exécution. Le chant nargait et la mort et l'ennemi

On menait à la mort enchaînées, des jeunes filles, presque des enfants encore; elles portaient encore leurs tabliers d'écolières des tresses leur pendaient encore dans le dos. Il y avait aussi là de jeunes étudiantes, de jeunes ouvrières et des paysannes, de jeunes femmes qui étaient médecins, juristes, professeurs et de vieilles femmes, leurs mères.

Un petit nombre est resté parmi les vivants. Mais ce petit nombre est suffisant pour raconter leur terrible odyssee, comment elles ont vécu, ces jeunes filles, ces femmes jeunes et vieilles, ces mères, dans cette maison de la terreur de Banjica. Comme elles ont été battues, comme elles ont souffert de la faim, sans habits et sans chaussures, comme elles ont supporté stoïquement toutes les peines de cet emprisonnement si dur. Comme aussi, elles se sont aidées l'une l'autre, se débrouillaient pour faire parvenir un peu de maigre nourriture d'une cellule dans l'autre. Comme, encore, dans de telles conditions, elles s'amusaient d'un dessin et des lettres écrites de la main de leurs enfants et qui étaient jetés dans leurs paquets. Comme elles se réjouissaient aussi de chaque bonne nouvelle qui, Dieu sait comment, parvenait à s'infiltrer dans leur camp.

Là, dans ce camp, on s'attendait à chaque instant à la mort, et, pourtant, on n'y attendait pas moins la liberté. Et même dans ces conditions nous n'avons pas faibli, même si la mort fauchait nos rangs chaque jour. Et la mort, et l'ennemi, nous les narguions.

Et voilà que, un jour de Mai 1943, dans la salle 13, dans les caves du camp de Banjica, à 5 heures de l'après-midi, nous parlons en hommes, nous parlons de la mort, mais dans nos pensées intimes nous attendons la liberté.

Tout à coup une de nos camarades qui était allée à la fenêtre, annonce l'arrivée de camions et qu'on en décharge des chaînes et qu'on y feuillette des listes de condamnés. Un instant, et nous sommes prêtes à aller à la mort. Nous prenons congé l'une de l'autre avec chaleur, avec camaraderie. Qui sait, en effet, laquelle d'entre nous sera emmenée cette nuit et fusillée?

Les adieux une fois terminés et les services une fois demandés, la chambre a repris sa vie normale.

On parle de ce mois de Mai que l'on attendait depuis si longtemps et qui a fini par arriver, du soleil, de la liberté. On parle des camarades de lutte, on parle de tout ce que nous désirons.

De la vie, nous avons fait notre deuil. On ne parle pas de la vie.

Le camp de Banjica est entouré d'obscurité. La paix y règne. Une tempête terrible s'y prépare. Le médecin qui, chaque jour, visitait toutes les chambres, a dit: «Aujourd'hui, mes enfants, est un jour dur.» Nous savons ce que cela veut dire. Il y aura des exécutions.

Nous continuons à tâtonner, à écouter. Djuka Dinić, de la chambre du milieu, nous annonce: ils ont emmené de notre chambre, cette nuit, la fleur de la jeunesse, ils ont emmené vingt-quatre camarades. Elles sont parties en chantant. Voilà que dans la chambre 10 elles chantent encore, toutes ont des mouchoirs rouges dans les cheveux.

Nous écoutons et nous reconnaissons les voix de camarades qui nous sont chères et que nous aimons.

Voici les bourreaux à notre porte. Ils frappent, ouvrent la porte et font sortir un assez grand nombre de femmes. Ils emmènent aussi celle que nous aimions le mieux dans notre chambre, la petite Branka Dinić.

Branka sort avec le sourire sur ses lèvres et un salut de défi, et les autres aussi s'en vont avec le sourire et un dernier »zdravo« (»salut!«).

Pas une larme. Le sourire embellit les visages de ces jeunes êtres. On les enchaîne et on les frappe, mais ces jeunes filles et ces femmes chantent et crient des slogans. Leurs chants défient la mort et l'ennemi, appellent la victoire et la liberté.

C'étaient là des femmes héroïques. Sur elles, sur ces femmes emprisonnées dans le camp de Banjica, on pourrait écrire des tomes entiers. Ceci, ici, ne veut être qu'un petit détail sur les souffrances qu'elles ont connues à Banjica.

Illustrations dans le texte:

Fig. 1 — Contours du camp de Banjica. Etui à cigarettes en aluminium sur le couvercle duquel Vukićević, fonctionnaire de la Banque Nationale, a gravé cette vue du camp de Banjica et qu'il a offert ensuite à Novka Vuksanović

Fig. 2 — Dessin au crayon de Miloš Bajić-»Uča«, peintre académique: »Le médecin visite les salles avec le baquet«

Fig. 3 — Dessin au crayon de Miloš Bajić-»Uča«, peintre académique: »Les détenus lavent la chambre«

Fig. 4 — Dessin au crayon de Miloš Bajić-»Uča«, peintre académique: »L'infirmerie«

Fig. 5 — Dessin au crayon de Miloš Bajić-»Uča«, peintre académique: »On sort le baquet«

Fig. 6 — Dessin au crayon de Miloš Bajić dit »Uča«: »Le médecin interné Žarko Fogaroš visite les cellules des prisonniers«